
Анатоль Кудравец

...Думаю пра Брыля...

Гэта раман, які яшчэ треба прачытаць...

І сонечнае цяпло, і радасьць

Успамін пра Янку Брыля

У штодзённай мітусьні, у перапляценьні жыцьцёвых клопатаў як добра раптам спыніцца, азоранаму шчаслівым душэўным напамінкам пра тое, што недзе зусім побач і ў адначасьці з намі жыве вельмі добры чалавек, мудры пісьменьнік, і парадавацца, як дзіця радуецца новаму дню, таму, што ён ёсьць, што ён працуе, што, можа, якраз у гэты час сядзіць за пісьмовым сталом – піша. І прыпомняцца ягоныя творы, якія ты чытаў – няхай ня сёньня і ня ўчора, а трохкі раней, – але якія прыйшліся да душы табе, а значыць, зрабілі цябе багацейшым і шчаслівейшым. Бо велічыня багацьця, велічыня шчасьця чалавека вымяраецца велічынёй радасьці, якая прыходзіць да яго.

Парадавацца магчымасьці, што калі ў цябе будзе цяжка на душы і не будзе з кім падзяліць гэты цяжар, ты смела можаш набраць нумар яго тэлефону ці проста зайсьці да яго дамоў, каб пачуць ягоны мяккі, далікатны голас, які ўмее наперад улаўліваць твая словы, якія табе цяжка вымавіць, і ўмее ня даць іх табе вымавіць.

І хоць ты не адразу па такой прычыне набярэш гэты нумар тэлефону і не заўсёды адважышся націснуць на гузічак дзэвярнага званка, шкадуючы і час гэтага чалавека, і яго самога, але ўжо адна магчымасьць зрабіць гэта дадае табе ўпэўненасьці і спакойнай жыцьцёвай цывязьнасці.

Ён ня з тых “добранных”, што ніколі ня скажуць заробленага строгага слова ні сябру, ні ворагу. Ён добры той справядлівай актыўнай дабротой, якая разумее, што зло – гэта тое ж пустазельле, і калі з ім не ваяваць, калі яго не выполваць, яно зьесьць, заглушыць усё кругом. Усё роўна якое зло – ці то гэта пасьпешліва напісаная і дачасна аддадзеная ў рукі чытача кніга, ці то кампліментарна-саладжавая, ня самымі глыбокімі перакананьнямі выкліканая рэцэнзія, ці то нанесеная каму крыўда.

Наша мова багатая на душэўныя словы, якія мы можам і – я глыбока перакананы – павінны хоць час ад часу гаварыць адзін аднаму. Хаця б па праву агульнасьці і сьвятасьці справы, якую робім: жыцьцё і чалавек – неразьдзельныя, і чым бліжэй да чалавека, тым бліжэй да Бога, – па праву ўзаемнай павагі і любові. У душы ў кожнага з нас багата цяпла, каб сагрэць гэтыя словы, але мы часта саромеемся іх, пакідаючы на пасья, чакаем, што прыйдзе нейкі асаблівы час, і вось тады мы разам скажам іх.

Добрае слова таксама лякарства, яно можа дадаць сілы на тое, каб чалавек жыве, працаваў, на нашу, вашу, усіхную радасьць. Праўда, ідучы да доктара са сваімі хваробамі, мы рэдка калі думаем пра тое, што і доктару часам вельмі патрэбен доктар.

Мы любім гаварыць пра дабраторны ўплыў на чалавека мікраклімату той ці іншай мясцовасьці, але амаль ніколі не гаворым пра такі ж уплыў мікраклімату, які ствараецца дзякуючы жыцьцю і працы чалавека. Канкрэтнага чалавека.

Пішу гэтыя словы ў звароце толькі да сябе, хаця, магчыма, яны будуць зразуметыя яшчэ кім-небудзь. Таму што чым болей гадоў дадаецца да тых, якія мы пражылі, тым болей мы ня любім думаць пра сала, якое нарасло і нарастае на нас. Яшчэ болей мы ня любім думаць пра сала, якое абвалакае душу.

Для адных ён Іван Антонавіч Брыль, для другіх – Іван Антонавіч, для трэціх – проста Янка, але для ўсіх ён перш за ўсё Янка Брыль – пісьменьнік яркай індывідуальнасьці, самабытная творчасць якога адметна вылучаецца нават на фоне такой шчодрай на таленты нашай шматнацыянальнай савецкай літаратуры.

Шчырасьць, быццам пісьменьнік кожнае імгненне трымае справядзачу перад самім сабой і перад жыцьцём; прастата – ледзь не на мяжы літаратурнага аскетызму; натуральнасьць, непрыняцьце штучных упрыгожаньняў: сам факт, падзея павінны гаварыць праўду за сябе, павінны весьці за сабой думку, як верацяно вядзе нітку; уменьне весьці дыялог з чытачом: задаваць пытаньні людзям, каб адказаць сабе, задаваць пытаньні сабе, каб адказаць людзям; глыбокі, мяккі лірызм, на якім замыкаецца зноў жа шчырасьць, – вось, відаць, тое ў брылёўскай прозе, што прыцягвае да сябе чытача, бярэ ў палон і не адпускае, пакуль ён не парадніцца з героямі пісьменьніка і з самім аўтарам.

Жыва і ясна, быццам гэта было ўчора, прыпамінаецца такое. Быў гэта 1958 год, і аўтар гэтых радкоў вучыўся на першым курсе філалагічнага факультэту. Жылі мы ў інтэрнаце на вядомай ня толькі філолагам вуліцы Сьвярдлова.

Нехта з нашага пакою вечарам прынёс часопіс “Полымя”, у якім было надрукавана апавяданьне Янкі Брыля “Надпіс на зрубe”. Чытаць апавяданьне пачалі ўголос – сказ за сказам, абзац за абзацам, смакуючы кожнае слова. Чытаньне часта перапынялася, каб абмеркаваць, абгаварыць ці нечаканы сказ, ці яркую метафару... Потым ужо, пазьней, перачытвалі гэтае апавяданьне кожны паасоб-

ку, сам з сабой, але з таго першага, калектыўнага чытаньня назаўсёды засталася адчуваньне нечага вельмі добрага, сьветлага, чыстага. Адчуваньне прыгажосьці простага, нічым асаблівым зьнешне не памечанага жыцьця, прыгажосьці, якую мы самі не прыкмячалі і якую, можа, і ня ўбачылі б, калі б ня гэты Янка Брыль і не ягоны “Надпіс на зрубе”.

Многае з апавяданьня запомнілася з таго часу. Вядомы на ўсю вёску бывалы валацуга і злодзей кот Цярэшка, які са скепсісам на вусатым мурле цікаваў то на сушу, то на ваду, чакаючы смачную рыбу сіяву, з якой рыбакі павінны былі вярнуцца з возера. Чамусьці ўсім нам вельмі спадабаліся словы “скепсіс на вусатым мурле”...

Пасьлядоўна, штрых за штрыхом, быццам мастаком-жывапісцам, выпісаны партрэт дзеда Вячэры, убачаны вачыма ягонай унучкі, пяцігадовай Ганначкі, пакуль яны разам плылі па возеры.

“Бяз шапкі, у шэрай, як ральля, расхрыстанай на сухіх, загарэлых грудзях кашулі. Упёршыся худымі і пругкімі, як смаляныя галіны, нагамі ў рабрыну вялікай лодкі, “кароль вугроў” паволі і няспынна разгойдваўся ўперад-назад, рытмічна ўзмахваючы цяжкімі вёсламі. З вельмі дакладнай і неабходнай для справы скупасьцю заграбаў ён ціхую празрыстую ваду. Так лёгка і хораша, спраўна і спорна ідуць у пракосе сапраўдныя касцы. Белы маршчыністы лоб над загарэлымі скуламі шчодра акроплены потам. Сівыя валасы, хоць і прычасаныя перад ад’ездам у людзі, як толькі ён зьняў кепку, зноў растрэсьліся, прынялі свой звычайны, сьціпла кучаравы беспарадак”.

І папраўдзе прازیчны, але поўны глыбокага сэнсу і тонкага адчуваньня меры і мастацкай праўды надпіс на бервяне, зроблены рукой унука Міхася, – “Мой Дзед”.

Недзе з таго часу стала сваім і апавяданьне “Маці”.

“Ты нам хлебushка дай, родная...” – папрасілі ў яе ноччу чатыры згаладалыя, абарваныя чырвонаармейцы, якім пашчасьціла ўцячы з канцэнтрацыйнага лагэру, на іх і яе бяду – ня так далёка, каб іх не дагналі.

Яна пусьціла ў хату іх – сыноў чужых маці, ведаючы, што чакае яе, калі пра гэта дазнаюцца немцы. Але зусім ня думала пра гэта: “Заходзьце, хлопчыкі! Я вам хоць малачка...”

Апавяданьне невялікае. Вельмі лаканічнае, ашчаднае, скупое на словы. Гэта гімн жанчыне, гімн маці, у якой няма ч у ж ы х дзяцей, чужыя – такія ж родныя, дарагія. У ім немагчыма замяніць хоць адно слова, не разбурыўшы ўсяго. Хочацца прывесьці ўрываек, у якім расказваецца пра апошні шлях гэтай простаай беларускай жанчыны, шлях да магілы. Вялікая мацярынская любоў, вельмі канкрэтная і вельмі ахвярная, вера ў людзей, у дабро і справядлівасьць давалі ёй сілу на жыцьцё, далі яны ёй сілу і на мужную сьмерць. Гэта апавед пра просты гераізм простых людзей, пра гераізм як абавязковую меру жыцьця, гераізм, з якога выраслі Мікалай Гастэла, Пётр Купрыянаў, Канстанцін Заслонаў, Марат Казей, з якога вырасла нашая Перамога.

“Свае худыя, так мала ў жыцьці цалаваныя рукі яна трымала мазалямі да мазалёў. Шаптала свае, зусім новыя словы малітвы. І ў ранішнім сьвятле роднага сонца ясным быў яе родны твар, хоць па маршчынах міжвольна каціліся сьлёзы. Яна і тут ня думала пра сябе. Дзе ён, яе Васілёк, чаму не вярнуўся?.. Як добра, божа ласкавы, што ён не прыйшоў, не прыбег нават і на пажар роднай хаты!.. Відаць, далёка ўжо недзе сыноч, відаць, адкапалі-такі яны з Азаронкам свае кулямёты... Дзе яны, Уладзік і Сьцяпан?.. Хавай іх, божа, усіх трох, ад куль, дай ім усім убачыць матчыну магілу!.. І тут душа яе вярталася да гэтых, да чужых сыноў, з якімі так моцна зрадніла доля... Яна чула іх крокі – шорганьне босых ног па жвіры, чула і цяжкае дыханьне... Яна аддала ім усё, што магла... А тут нават

не азірнешся... І яна рабіла адно – яшчэ як мама вучыла – малілася. І за сваіх сыноў, і за чужых, і за сябе...”

Трохі пазней Янка Брыль напіша апавяданьне “Ты жывеш”, яшчэ адно апавяданьне пра маці, – вельмі асабістае, вельмі інтымнае – да сьлёз, да болю, пра самага дарагога і адзіна роднага чалавека на сьвеце. Як споведзь перад самім сабой, перад усім сьветам, як ачышчэньне, і ў гэтай споведзі сваёй пісьменьнік скажа пра тое, што ён хацеў сказаць, што ён скажа пасьяля чытачам пра многіх другіх маці...

Разам з Алесем Адамовічам і Уладзімірам Калесьнікам яны возьмуцца за вельмі цяжкую і вельмі адказную працу – словамі і вуснамі нямногіх тых са спаленых вёсак, каму пашчасьлівіла выжыць, каго фашысты палілі і не спалілі, стралялі і не расстралялі, – расказаць усяму сьвету праўду пра жахі вайны на Беларусі, пра фашызм і фашыстаў.

Што можа быць болей праўдзівае і болей страшнае, чым расказ маці пра тое, як на вачах у яе спалілі яе дзяцей, яе суседзяў, усё яе сяло? Ці можа быць нешта болей чэснае? Ці можа быць нешта болей жahlівае, болей трагічнае?

Кніга “Я з вогненнай вёскі...” – гэта ня толькі кніга трагедыі, кніга жахаў, якія фашысты прынеслі з сабой на Беларусь. Без чалавеказьнішчэньня, бяз масавых расстрэлаў, без канцэнтрацыйных лагераў фашызм ня быў бы фашызмам. Разам з тым “Я з вогненнай вёскі...” – гэта кніга пра народную стойкасьць, народную мужнасьць. За кожным расказам кожнай з жанчын, усё роўна хто гэта – ці то Барбара Сьлесарчук з Івацэвіцкага раёну, ці Тэкля Круглова з Акцябрска, ці Вера Какора з Петрыкаўскага раёну, ці Агата Кузьміч з Капыльшчыны, ці Грыпіна Цмыг з вёскі Суша Клічаўскага раёну, ці то гэта будуць жанчыны з іншых месцаў Беларусі, – за ўсімі іхнімі словамі пра жахі і выпрабаваньні, што выпалі на долю кожнай з іх, чуецца спагадлівы, нязьменны ў сваёй зямной дабраце і існасьці голас той, безыменнай брылёўскай маці: “Я вам хоць малачка... Хоць смагу прагнаць...”

Нельга тушыць пажар і не абпаліцца. Злавесныя сполахі агню доўга яшчэ будуць будзіць чалавека сярод мірнай ночы, і доўга яму яшчэ будзе здавацца, што недзе нешта гарыць, і нехта просіць дапамогі...

І таму думалася: “Чым жа пасьяля ўсяго таго страшнага – пачутага, убачанага, перажытага, што дала праца над гэтай трагічнай кнігай, будуць жыць яны ўсе трое – аўтары кнігі? Чым жа будзе жыць Янка Брыль?”

Пытаньне няпростае, бо сіла трагізму такой канцэнтрацыі настолькі моцная, настолькі глыбокая, што вырвацца адразу з яе ўлады проста немагчыма.

І вось праз два гады выходзіць новая кніга Янкі Брыля “Акраец хлеба” – і чытач з радасным здзіўленьнем адкрывае для сябе, што той цяжкі, трагічны матэрыял, з якім пісьменьнік жыў апошнія гады, ня высушыў, не абяскровіў, не ачарсьцьвіў душу яго, а быццам яшчэ болей раскрыў яе насустрач жыцьцю, насустрач усяму радаснаму, сьветламу, чыстаму ў ім.

А гэтае радаснае, сьветлае, чыстае ясьней за ўсё бачыцца там, дзе засталася – навечна для кожнага – наша маленства, дзе засталіся людзі, што калыхалі калыску яго. Яны могуць жыць, могуць памерці, але яны заўсёды з намі, пакуль жывём мы. Так, здаецца, было і ў Янкі Брыля, калі ён вярнуўся да людзей з Ніжніх Байдуноў – вясёлых, чэпкіх на народны гумар, зьнешне праставатых, але няпростых, дарагіх і блізкіх. Яны ўмелі ваяваць, яны ўмеюць працаваць, але яшчэ яны ўмеюць і сьмяяцца – і ў тым вялікае іхняе шчасьце. Гэта сьмех, які дапамагае перамагаць у самых цяжкіх у мовах, у самых жорсткіх войнах, бо ў аснове яго – маральнае права на яго як на здароўе.

“Чалавеку з мурным тварам ня варта адчыняць краму”, – гаворыць кітайская

мудрасьць. І гэта праўда. Каму захочацца купляць тавар у чалавека, адзін кіслы выгляд якога наводзіць на сумныя развагі.

Крышку перайначыўшы гэтую прымаўку, можна сказаць: “Пісьменьніку з хмурным тварам нельга быць пісьменьнікам”. Гаворка ідзе не пра ружовыя акуляры, якія павінен насіць пісьменьнік. Акуляры (калі яны ўвогуле патрэбныя!) павінны быць чыстымі і сьветлымі, каб не гублялася і не скрыўлялася перспектыва, і каб жыцьцё праз іх бачылася такім, якое яно ёсьць. Гаворка ідзе пра радасьць як абавязковы і, можа, галоўны элемент сьветаўспрымання мастака, пра ўменьне любіць жыцьцё і цаніць яго, любіць чалавека і паважаць яго.

Права чалавека на любоў у творах Янкі Брыля непарыўна зьвязана з абавязкам чалавека змагацца за гэтую любоў, з *абавязкам быць чалавекам*. Пісьменьніку падабаюцца прыгожыя, моцныя, дзейныя натуры, людзі з вострым, можа, нават максімалісцкім адчуваньнем сваёй чалавечай годнасьці, да самазабыцьця ўлюбёныя ў Радзіму, у Бацькаўшчыну. Ім – яго сімпатыі, яго прыхільнасьць, яго лепшыя словы. У пацьвярджэньне сказанай думкі можна назваць раман “Птушкі і гнёзды”, і ваенныя апавяданьні, і апавяданьне “Галя”...

Непрыняцьце душэўнай санлівасьці, якую пісьменьнік разглядае як грамадзянскую пасіўнасьць, – адна з вызначальных рысаў лірычнага героя ягоных мініяцюраў, гэтых маленькіх шэдэўраў, дзе на мікраскапічна-ашчадным полі разгортваюцца падзеі гістарычнай важнасьці.

Недзе на пачатку творага шляху Янкі Брыля (праўда, за плячыма ў яго было ўжо пяць ці нават болей кніжак прозы) другі вялікі жыцьцялюб і мудры пісьменьнік (па сваёй чалавечай сутнасьці, па глыбокім, нутраным лірызме і пазычэнасьці проза Брыля вельмі блізкая ягонай прозе) адзначыў, што ў творах Янкі Брыля “так багата сонечнага цяпла, паўнакроўнай радасьці, іскрыстай паўнаты жыцьця, усеабдымнага захапленьня ім, што чытаеш іх не адрываючыся”. Пісьменьнікам гэтым быў Міхась Лынькоў.

Вось гэтае ўменьне радавацца дабру – ня лёгкай радасьцю матылька, што пералятае з адной кветкі на другую, і ня радасьцю сусьліка-цягуна, які ўсё валачэ ў сваю нару і тым жыве, а радасьцю мастака і працоўнага чалавека, які ведае цану і чалавечай радасьці, і чалавечаму гору, – яшчэ адно з таго прыцягальнага, чым багаты Брыль.

У кнізе „Сёньня і памяць” чытаем:

“І сёньня прачнуўся ў шэсьць. І за акном было нараджэньне новага дня, сьветлы, урачысты, шчымліва-радасны ранак самотнай канфрантацыі з самім сабой – тым, якім ты павінен быць. Адзін з тых ранкаў, якіх у мяне было ўжо так нямала, усюды, куды мяне заносіла ў жыцьці”. Паметка – год 1980.

Прачытаў пра гэтую “самотную канфрантацыю, падзівіўся: Брыль і канфрантацыя? Зірнуць збоку, дык у яго ўсё проста, гарманічна, пазначанае ў далёкую перспектыву...

Канфрантацыя з самім сабой... А ці толькі з самім сабой? Хутчэй за ўсё, не. У канфрантацыі са злом, якія маштабы яно не прымала б і якой бы афарбоўкі ні было. Бо зло як хамелеон: з чырвонымі – чырвонае, з зялёнымі – зялёнае, з белымі – белае. Праўда, сэраваіна заўсёды адна, якія б пагоны ці рэгаліі яно ні насіла.

А гэта словы 1987 году.

“Ціхае, цёплае адчуваньне любасьці да роднай зямлі, прыроды, нашых людзей, нашай мовы і песьні заўсёды жыло ўва мне і жыве. І дома ў розны час, і ў людзях заўсёды было – у Заходняй, у войску і на вайне, у палоне і ў час

уцёкаў, у далёкіх паездках на Поўнач і поўдзень сваёй, Савецкай краіны і за межамі яе.

І ніякае гэта не “хутаранства”, не абмежаванасць, не нацыяналізм, ня шкодзіць гэта маёй любові да ўсёй нашай шматнацыянальнай неабсяжнасці, да ўсёй людской радзімы – Зямлі. Як ня шкодзіць маёй любові да сям’і народаў, да сям’і чалавецтва мая любоў да роднай маці – тае адзінай, што была, што ёсць у памяці маёй душы, зачараванай Ёю спачатку і назаўсёды.”

Характэрны штрых да партрэта чалавека, пра якога гэтыя радкі, расказ пра першае знаёмства з ім – жывым, ня “кніжным”.

Быў гэта 1963 год. Я ўжо скончыў універсітэт і пад пільным вокам Мікалая Матукоўскага працаваў у літаратурна-драматычнай рэдакцыі Беларускага радыё. “За рабочым сталом пісьменьніка” — вялася такая радыёрубрыка – жывое слова пра новае ў пісьменьніка і літаратуры.

Рэдакцыя папрасіла ў Янкі Брыля новае апавяданьне, ён дакладраваў яго і згадзіўся сам начытаць на плёнку.

У пазначаны дзень я патэлефанаваў яму, папрасіў, каб прыйшоў. Прышоў ён хвілінаў на пяць раней, чым была заказаная студыя, і я ўзрадаваўся гэтаму: перш чым пачынаць чытаць тэкст апавядання, трэба было сказаць некалькі словаў, якія падрыхтавалі б радыёслухача – што да чаго... Пра гэта я і сказаў Івану Антонавічу.

– Вы ж маглі мне пра гэта паведаміць раней... – сказаў ён халодна-ветлівым голасам, і я адчуў, як зусім яшчэ новы будынак Дому радыё быццам захістаўся. Зьдзівілі мяне і словы, і тон, якім яны былі сказаныя, а болей тое, што Янка Брыль думае над нейкімі дзяжурнымі словамі, якія трэба сказаць перад пачаткам перадачы... Здавалася мне: што тут думаць?..

Узяўшы ручку ў сваю вялізную (“у яе б укладзі кавальскі пудоўны молат”, — падумалася мне тады) руку, Іван Антонавіч доўга сядзеў насупіўшыся, узвышаючыся гарой над маленькім і нізенькім рэдакцыйным столікам. Потым пачаў пісаць. Мне падалося, што піша ён надта доўга. І зноў было маё здзіўленьне, бо сьпісана была ня ўся старонка, і нават не паўстаронкі. А ўсяго чвэртка яе. Але калі ён сказаў напісанае ў мікрафон, я са шчырай зайдзрасьцю ўбачыў, што гэта былі не “дзяжурныя”, зацяганыя дыктарамі і намі, рэдактарамі, словы. Гэта былі словы, напісаныя Брылём для гэтай перадачы і для гэтага апавядання.

Гледзячы на той эпізод вачыма пазьнейшага часу, я зразумеў, што гэта быў ня проста нейкі капрыз вядомага пісьменьніка, чые творы ня толькі вывучаліся ў нашых школьных чытанках, а ўжо былі перакладзеныя на добры дзясяткаў моў народаў СССР і на столькі ж, калі ня болей, замежных моў. Гэта быў прынцып, стаўленьне да працы, якую ты робіш, вышэйшае разуменьне адказнасці за сваё слова.

У артыкуле, прысьвечаным Льву Мікалаевічу Талстому, Янка Брыль піша: “Талстой – вялікі, можа, найвялікшы прыклад патрабавальнасці, прыклад добра-сумленнасці ў працы пісьменьніка”.

Гэта пра Талстога, але і ня толькі пра Талстога... Гэта і пра Брыля, і больш за ўсё пра Брыля.

Мудрасць сапраўднага мастака – гэта мудрасць прастаты. Строгай, як само жыццё, прастаты.

Ты, можа, колькі разоў праходзіў паўз гэтае “незвычайнае звычайнае” і нічога не заўважаў ці заўважаў нешта шэрае, будзённае... І вось прайшоў Ён, зірнуў на ўсё сваім вокам з аднаго боку, з другога, павярнуў да сонца – і шэры будзённы факт раптам засьвяціўся схаванымі ў сабе фарбамі, паказваючы і глыбіню, і прастору, і прыгажосць.

Наўрад ці знойдзе хто калі-небудзь разгадку феномену мастака – хай то скульптар, жывапісец, пісьменьнік, кампазітар... Разгадку таго няўлоўнага, з чаго пачынаецца адкрыццё новага, – чаго не было і ў прыродзе, і ў жыцці, але што сталася матэрыялізаваным вынікам пакут апантанай душы яго. Адно тут безумоўна: патрэбен талент. Тое, што ад Бога, і тое, што ад працы, – штодзённай, упартай, адчайнай.

І патрэбна памяць, якая бачыць зьявы жыцця ў перспектыве гадоў, падзей, чалавечых лёсаў.

Праца для пісьменьніка – гэта ня толькі і, можа, ня столькі тое, што робіцца за пісьмовым сталом. Гэта і паездкі блізка і далёка, “па краінах і кантынентах”, і сустрэчы з людзьмі – землякамі, чытачамі, і яшчэ шмат іншага, з чаго лепіцца кожнадзённае жыццё чалавека.

“Душа – не падарожніца”, – скажа Янка Брыль. Душа заўсёды з пісьменьнікам, і яна заўсёды дома – там, дзе карэньні яго, клопаты яго, трылогі яго. А за пісьмовым сталом – гэта ўсяго толькі пакуты творчасці. Праўда, і на гэтыя пакуты Брыль глядзіць па-свойму.

“Пакуты слова”. У паняцце гэтае трэба ўключыць менавіта тыя пакуты, калі мне хочацца працаваць, а я не магу. Бо якія ж гэта пакуты, калі працуеш? Тады, па-мойму, радасьць”.

І далей. “Усё жыццё пісьменьніка, – калі ён разумее яго як беззапаветнае служэнне народу, – гэта натуральна неабходнае для яго і пажыццёвае вывучэнне рэчаіснасці, вывучэнне чалавека ў самім сабе і ў бліжнім, нястомная падрыхтоўка да працы, да напісання новых, сапраўдных твораў.

Узбагачацца, збіраць, набываць – у нашай справе гэта ня купаць; быць вечна ў руху – гэта не мітусьня, не гастралёрства, дапытліва, прагна глядзець на сьвет – гэта не ўласціваць толькі наўнага юнацтва, гэта проста прырода мастака”.

Чытаю гэтыя Брылёвы словы і думаю пра тое, што гэта ня словы маніфесту для навучання “жаўтаротага юнацтва”, як трэба жыць, а праграма дзеяння для самога сябе, праграма, якой пісьменьнік з жорсткай паслядоўнасцю і ўпартасцю заставаўся верны ўсё жыццё.

“Калі натхненне існуе, то няхай яно застане мяне за працай”. Гэта сказаў Хемінгуэй. Гэта мог бы сказаць і Брыль. З гадамі слова “праца” ў яго дзёньнікавых запісах сустракаецца ўсё часцей і часцей.

“Хочацца працаваць і жыць куды больш разумна і плённа, чым працаваў і жыў дагэтуль”.

“І зноў, і я шчэ раз зноў думаю, што трэба выганяць з маіх твораў рыторыку і сентыментальнасць”.

“Трэба раней уставаць і працаваць яшчэ больш”.

“Як многа недабачанага, недачутага, неадчутага, недаробленага!..”

І далей: “Іду ўздоўж грады сасьняку, па расе. Справа – сонца. Нядаўна ўзышло. Яно – праз дрэвы – мільгае па твары, і я адчуваю сябе пастушком, што ідзе каля плота. Дадому, пасьнедаць. Хоць тарахці па соснах кійком – як па штакецінах”.

Мы пазнаём яго. Гэта зноў ён, Брыль...

Перачытваю аповесць “Золак, убачаны здалёк”, суровую аповесць пра жыццё, хаця гаворка ў ёй ідзе як быццам пра маленькіх дзяцей – Наташку, Тоню Латышку, Маню Варону, Шуру Сьцягача... Ды і пра галоўнага героя Юрыка расказваецца, калі таму было шэсьць, потым дзевяць, потым трохі больш гадоў... Юрыку цяжэй, чым каму, бо за ім увесь час стаіць, як пастух, дасьціпны і на-

стырны дзед, і Юрыку часам хочацца схавацца ад яго відушчага і надта цвяр-розага, хоць і добрага вока.

“Золак, убачаны здалёк” – гэта не дакументальныя ўспаміны, сабраныя ў храналагічнай паслядоўнасці гадоў і падзей. Гэта і ня твор пра каханьне, якому самі героі па малалецтву свайму ня могуць прыдумаць лепшай назвы, як “дружба”. Гэта ўспамін аднаго чэснага і праўдзівага сэрца.

Аповесць не вырываецца з брылёўскіх тэм і матэрыялу гаворкі. І наўрад ці ўвядзе ў зман чытача аўтар сваімі нібыта выпадкова кінутымі словамі, што ўспаміны гэтыя зьявіліся вынікам ня надта радаснага выпадку – бальнічнага ложка. Ложак ложкам, але гэта тое, што назапашана сэрцам і што не магло ня быць расказана, таму і расказалася.

Брыль любіць слова – народнае, напеўнае, дасьціпнае, мудрае... Брыль жыве словам, жыве ў слове. Ён няньчыць слова, як віртуоз-музыка свой дарагі інструмент, калі яны адно цэлае і немагчыма зразумець, ці інструмент – пачатак музыкі, ці музыка – працяг інструмента. Калі для музыкі ігра на інструменце не выкананьне некім зададзенай тэмы, а імправізацыя на самім выбраную тэму, дзе імправізатар і заказчык, і выканаўца, і вольны трактоўшчык яе.

“Рака шырокая, пакуль што чыстая, трысьнёг, лаза і асака абноўлена зялёныя, сонца зноў, як штогоду, грэе па-летняму, і ліпа ў самай квецені, гудзе ад цямна да цямна. Сяджу пад ёю ў халадку, і гуд пчаліны любя пяе ад высокай травы, да якое зьвісае духмянае гольле, і ў самае неба, ажно тая ліпа варушыцца ўся. Пчол, паважаючы працу, баяцца ня трэба. Можна зблізку паназіраць, як яны робяць сваё. Бясконцае, нястомнае і вельмі важнае”..

У аповесці шмат жорсткай жыцьцёвай праўды. Вось успамін пра тое, як герой наш, зусім яшчэ малы, шасьцігадовы, едзе на возе з сенам, і раптам бачыць нейкую вялізную чорную капю, непадобную на звычайныя копы сена. Капа гэтая несамавіта ўзвышалася над сіва-зярністай зелянінай аўсянага поля.

То была не капа, а бухта калючага дроту, якая засталася яшчэ з першай сусьветнай вайны. Век таму, сто гадоў таму ім, гэтым дротам, апляталі акопы, траншэі, а пасля скруцілі ў бухты, каб зьвезьці куды-небудзь, ды так і пакінулі. Раман, старэйшы брат нашага шасьцігадовага героя, гаворыць пра гэты дрот:

– Ужо і заржавеў не адзін раз. Мо і крыві было на ім...

– Раман, ня трэба так пры дзіцяці, – перасьцерагаюць яго матчыны словы, як натуральнае імкненьне засьцерагчы дзіця ад страшнага, тым болей такога, што зьвязана з чалавечай крывёй. Хаця жыцьцё не адзін раз кіне героя аповесці ў такія перапалкі, дзе будзе і крыві, і людскога гора столькі, што ўсяго гэтага хапіла б на многіх...

Але гэтая наўная матчына перасьцярота – як яна да месца ў аповесці, і як яна завастрае нашу ўвагу на вечным мацярынскім клопаце пра дзяцей.

Калючы дрот напамінь пра сябе яшчэ не адзін раз. Успамінае дзядзька Алесь, поўны георгіеўскі кавалер, пра сваю вайну:

– Божа мой!.. Божа мой!.. Рукі, ногі, галовы – навалам!.. І кішкі на дроце... Людзі – людзей, чалавек – чалавека!..

Праз нейкі час галоўны герой аповесці сустракаецца з доўгім абозам, на вазах якога не канюшына ці сухі картаплянік, а тыя чорна-карычневыя іржавыя бухты зматанага дроту:

“Я гляджу на вазы, якія хмарна сунуцца насустрач нам, і мне здаецца, што бачу іх – тыя кішкі, расьцягнута пасохлыя ў калючай, іржавай гушчыні – у кожнай хмары, ад воза да воза...”

І далей:

“І вось мне здаецца цяпер, на гасьцінцы, што гэта ня мы з мамай едзем на-сустрач чорнаму драцяному абозу, што гэта прапаршчык... Што гэта я іду... Босы, брудны, нястрыжаны. Гляджу пад ногі, і ўсе вазы даюць мне дарогу...”

Даюць дарогу *прапаршчыку* Брылю, партызану Брылю, пісьменьніку Брылю...

“Думаю пра Брыля”...

Так напісаў я на лісьціку паперы, які ляжаў на стале, побач з невялічкай, выдадзенай “Про Хрысто” кніжкай Янка Брыль. «Парастак». А трохкі ніжэй, на тым жа лісьціку запіс: “Старонкі самотнай старасьці”. Першае ўражаньне ад працы-танага.

Кніжка выдадзеная сьціпла, як тое змагло выдавецтва. Тонкая каляровая фотавокладка. Калі разгарнуць яе, то можна прачытаць ня толькі паліграфічна гра-ненья, на добрай афсетнай паперы тэксты дзёньнікавых запісаў і эсэ Янкі Брыля, а і напісанья яго рукой словы:

“Дарагому Анатолю Паўлавічу – па дружбе”.

9.7.06. Я.Брыль”.

Такі знаёмы почырк, такі знаёмы подпіс!

Кніжку я атрымаў у Менску па пошце 11 ліпеня. З ёй паехаў на Вячу. Чытаў вечарамі. Меркаваў: дачытаю да канца, будзе што сказаць Івану Антонавічу 4 жніўня”. Думаў: у дзень сваіх народзінаў Іван Антонавіч, як і летась, як і ў ранейшыя гады, будзе ў сваім Крынічным, на Нёмане, і да яго можна будзе прыехаць і пагаварыць і пра кніжку, і пра шмат што іншае.

Успаміналася, як аднойчы мы разам з Уладзімірам Ліпскім і Анатолям Бутэ-вічам сабраліся праведаць Івана Антонавіча на гэтым яго лецішчы. Раньняя во-сень, яшчэ ўсё зялёнае. Нам расказалі: “З шашы павернеце направа, потым яшчэ направа, дарога пойдзе паўз лес, а справа будуць домікі. Адзін з іх і ёсьць Брылёў”. Едзем паўз лес. Сапраўды справа адзін дом, другі, трэці, усе ў глыбіні ці то садоў, ці заглушы гародаў, ні пад’ехаць, ні спытаць... І раптам ля аднаго дома на вышыні, як бусел, стаіць высокі мужчына і ўзіраецца ў наш бок. “Хлопцы, дык гэта ж Іван Антонавіч!” І праўда, ён. Машына зварочвае на даўно някошаную ня то дарожку, не то незанятую травяную пустку паміж дамамі і паўз вялізны, як воз сена, куст шыпшыны пад’язджае да невысокіх металічных варотцаў. Іван Антонавіч спускаецца з ганка да нас: “А то гляджу, да каго ж гэта куляецца машына, ажно гэта да мяне. Ніна Міхайлаўна, ні ў які Мінск ты ўжо не паедзеш. Сустракай гасьцей”. Жонка Івана Антонавіча, Ніна Міхайлаўна, сабралася ў сталіцу, “у на-рыхтоўку харчоў”, але з прычыны нашай аказіі планы памянла.

І вось Іван Антонавіч праз лясок за гарадам вядзе нас на Нёман, на яго высокі стромы бераг, адкуль адкрываецца разлога бяскрайняй лугавой зелені з магутнымі рэдкімі дубамі і высокім сьпелым небам. І неба, і дубы, і шырокі прасьцяг за Нёманам, і маладая бярозка, пад якой мы стаім, – як яно ўсё пры-вязанае да гэтага сівагаловага мудрага дзеда, і які ён сам прыгожы ў атачэньні ўсяго гэтага прыроднага, зялёнага шматквецця.

Потым Іван Антонавіч вядзе нас у дом, за стол, у гасьцінню і гарманічную гаспадарку Ніны Міхайлаўны...

Успамінаўся і леташні вясёлы дэсант з Віктарам Карамазавым, Алесем Паш-кевічам, Барысам Пятровічам, Міхасём Скоблам... і тое, як зноў усё гэта было дружна, шчыра і родна...

Да новага дня народзінаў Івана Антонавіча заставалася зусім нядоўга, калі трывожны тэлефонны званок Віктара Карамазавы сказаў, што і гэтага, і наступных такіх дзён ужо ніколі ня будзе.

Нягледзячы на немалыя гады, паміраць ён яшчэ не зьбіраўся. Але зрабіў усё, каб сьмерць не засьпела зьнянацку. Дачакаўся выхаду шчымлыва-разьвітальнай кніжкі “Парастак” і разаслаў яе блізкім людзям.

На дзясятай старонцы яе ёсьць такі запіс:

“Прачнуўся ў дзьве гадзіны і толькі пад раніцу прыдрамнуў. І – такі сон. Пада мною калодзеж, не надта глыбокі, але з мяне хапіла б. Нібыта кругі цэментовыя, нібыта зруб драўляны, а то і ўсё разам – як у сьне. Слабымі рукамі, развёўшы іх, трымаюся неяк скраю, нібы ў кутку (сон жа!), намагаюся правую нагу перакінуць цераз край зруба навонкі. Раз за разам. Нага слабее... І прачынаюся.

Папярэджаньне нейкае? А то й ад роздому ўвечары?..”

Цяпер можна сьмела сказаць: то было папярэджаньне. Душа і ў сьне ня сьпіць.

Іван Антонавіч зьезьдзіў на Нёман, пакланіўся яго дубам, зьлёнаму раздоллю і ўсяму таму, што многія гады цешыла яго душу і вока. На Нёмане не затрымаўся, вярнуўся ў Менск. Пасьля сьмерці самага дарагога і блізкага чалавека – Ніны Міхайлаўны гарадская кватэра сталася ягонай самотнай работнай кельляй. Самоту трошкі зьмяншалі тэлефонныя галасы маладзейшых паплечнікаў па пісьменьніцкаму цэху, а часам і іхнія шумныя наезды – маладая энергія была родная Брылёвай натуры.

Іван Антонавіч хацеў пахаваць Ніну Міхайлаўну ў Менску, на Кальвары. Гарадкія ўлады такога не дазволілі, адвялі месца на адыходніцкіх могілках у загарадных Калодзішчах. На гэтае рашэньне Брыль сказаў па-брылёўску: “І там таксама беларуская зямля”. І ён сам, і ўсе ведалі, што і яму ляжаць там.

Ён быў з таго пакаленьня, што прайшло вайну і прыйшло на зьмену выражанаму сталіністамі ў трыццатыя гады. Здавалася, усё выпалалі, выпалілі, прайшліся катком, каб нічога не магло ўзысьці, і раптам такі, можна сказаць – партызанскі выбух – Куляшоў, Пысін, Панчанка, Танк, Мележ, Караткевіч, Быкаў, Брыль... Барадулін, Бураўкін, Зуёнак, Стральцоў, Чыгрынаў, Казько... І гэта толькі загалюныя, старэйшыя імёны, за якімі лес іншых... Зямля не стамілася жыць. Зямля верыць у будучыню.

Можна ўявіць раннюю вясну, напрыклад, у лютым месяцы, ці позьнюю, дапусьцім, у канцы мая, можна ўявіць нейкія іншыя прыродныя неадпаведнасьці, але нельга ўявіць Беларусь, беларускую літаратуру бяз Янкі Брыля.

Для мяне яго прысутнасьць была заўсёднай: і тады, калі пайшоў у школу, – а было гэта адразу пасьля вайны, і тады, калі вучыўся ў Слуцкім педвучылішчы, і калі служыў у войску, у далёкай Монча-тундры, і – адзіны на ўвесь беларускі ўзвод і інтэрнацыянальную роту – выпісваў “Чырвоную зьмену”, і калі вучыўся ва ўніверсітэце і напісаў свае першыя апавяданьні. Ён быў побач – далёкі і блізкі, як настаўнік, як пісьменьнік. Як рухавік павышанай магутнасьці, ён патрабаваў дыстанцыі, але з ім было і строга, і надзейна.

Ня будзем мераць лічбамі зробленае чалавекам. Ніякія лічбы ня могуць увабраць тое шматмернае, шматколернае, што ішло ад яго, што ідзе ад яго. Г л я д з і ц е н а т р а в у – я н а з я л ё н а я . Ч ы т а й ц е н а д п і с ы н а з р у б а х – т а м г і с т о р ы я .

Гэта зноў жа яго, брылёўскае...

І ня будзем таптацца на цёплых магілах мудрацоў. Дзяцінства праходзіць, а мудрасьць застаецца...

Думаю пра Брыля... Брыль — гэта раман, які яшчэ трэба прачытаць.

1977, 2007